

ПРОБЛЕМИ НА НОВИЯ СВЕТОВЕН РЕД. САЩ И ЕС – СЪЮЗНИЦИ ИЛИ СЪПЕРНИЦИ

Кирил Алексиев

Темата за проблемите на съвременните международни отношения и Новия световен ред е интересна и всеобхватна. Отношенията между САЩ и ЕС са проблемни и интересни, засягащи новите тенденции на геополитиката на XXI век.

Задълбочаването на американския месианизъм, особено след краха на двуполусния модел и все по-засилващото се арогантно поведение от страна на САЩ спрямо всички останали международни субекти, поражда нуждата по-малките геополитически фактори да се обединяват с цел разчупване на еднополусния свят на американската политическа, икономическа и военна доминация.

От друга страна обединена Европа със задълбочаването на интеграцията все повече започва да придобива характеристиките на супердържава, тоест във времеви паралел би се превърнала в „Съединени европейски щати“ (хипотетично казано). Бъдещото взаимодействие между САЩ и ЕС представлява интерес, както и определянето на пътищата за постигане на консенсус или за разчупване на монополусния модел и превръщането му в полицентричен. Пътищата за постигане на това са различни и сами по себе си интригуващи от гледна точка на политическите анализатори.

По отношение на въпроса за потенциалното съперничество между САЩ и ЕС може да се изпише и каже много като се започне от потенциалната заплаха за американската икономическа хегемония на континента в частност и в света като цяло и се стигне до противоречията във военната сфера. САЩ виждат заплаха за военното си могъщество в Европа в опитите на Евросъюза да създаде общоевропейски сили за отбрана. САЩ дипломатично, но твърдо саботират тези опити, тъй като евентуалният успех на съюза би означавал излизането на международната сцена на нова свръхсила, която е независима както в икономически, така и във военно-политически план.

През цялата човешка история усвояването на пространството, необходимо за изхранване на населението или пък притежаващо особено стратегическо значение, е основната причина за всички конфликти и агресии, както впрочем и за появата на всички големи

империи. През последното столетие обаче (и особено след края на Втората световна война) реконструкцията, ускоряването и разширяването на индустриализацията, но най-вече необходимостта от енергийни ресурси, стоят в основата на безогледната борба, която разтърсва съвременния свят. Както и предишните фази на конфликти и агресия в международните отношения, днешната също притежава свои специфични особености. Последните се определят от наличието на ядрени оръжия, изискващи наличието на достатъчно мощна индустрия, но и от появата на една нова и непозната в миналото военна машина – тероризмът.

Природата също играе особена роля в този случай. Защото става дума за непрестанната и често безогледна експлоатация на нейните енергийни ресурси (най-вече петрола и газта) – причина за което в някои случаи е мощният демографски ръст, а в други – ускореното икономическо развитие. В същото време налице е очевидна диспропорция – няколко държави от Близкия изток с население от няколко десетки милиона контролират 2/3 от световните запаси на петрол, докато Китай например (където живеят 20 % от хората на планетата) притежава само 2,5 % от петрола и 0,9 % от газта в света. На пръв поглед изглежда, че САЩ са в далеч по-добра позиция. Петролните резерви на Америка са около 1/4 от тези в Близкия изток. Само че Съединените щати консумират по 20 млн. барела петрол дневно, което е 1/4 от цялата световна консумация. Освен това петролните им запаси прогресивно се изчерпват. Във Вашингтон са наясно и че очакваното удвояване или дори утрояване на обема на необходимите за американската индустрия енергоносители императивно поставя задачата за осигуряването на това потребление най-малкото до средата на ХХI век. Именно в този факт следва да търсим причината за двете войни в Залива, също както и за предшестващата ги война между Ирак и Иран, довела до отслабването на тези две регионални (и разполагащи с огромни запаси от петрол) сили. Това бе и причината за “наказателната” операция в Афганистан, за окончателното разчленяване на Югославия и за утвърждаването на американците в Косово и Албания, разполагаща с ключова позиция по трасето на трансевропейския Транспортен коридор № 8, по който се планира да се осъществява част от петролния трафик между Каспийско море и Адриатическото крайбрежие.

Съвременните динамични трансформации на планетарното политическо пространство активизират научните изследвания в областта на много обществени науки. Това води до модернизиране на научната методология като цяло. Независимо от богатия арсенал от методи на изследване, съвременните обществени науки невинаги

успяват да формулират убедителни обяснения за много от протичащите социално-икономически и културно-политически трансформации на планетарното пространство. Често стандартното научно обяснение на философи, историци, културолози, политолози, социолози и икономисти не задоволява обществения интерес при анализа на значими за световното развитие явления. В това отношение могат да се зададат редица конкретни въпроси, на които трудно може да се отговори еднозначно.

Класическите постановки на политическата география и геополитиката (като едно от нейните основни научни направления) крият огромен потенциал при анализа на съвременните пространствени политически отношения в глобален и регионален мащаб. Формулирането на теоретични обобщения в това отношение на базата на богат исторически материал и днес може да се окаже важно средство за постигането на обективни научни резултати. Особено ефективни при разкриване същността на междудържавните отношения и отношенията между отделните геопространства от по-висок ранг са възможностите на геополитическия анализ.

Разликата между геополитика и геостратегия може да бъде определяна не само според мащаба на политическото мислене. Ако предположим, че геополитическите отношения, събития и мотиви за поведение протичат между политическите субекти в регионален или континентален мащаб, то геостратегическите отношения се формират, когато в рамките на регионално или континентално противостоене се оказва външен натиск, обслужващ интереси на свръхдържавите.

Според Бжежински (1997) геостратегията е стратегическо управляване на геополитическите интереси. Той обаче декларира твърде тясно разбиране на тази връзка – единствено в областта на въоръженията и баланса на военните сили. Може би, в по-широк смисъл, геостратегията трябва да отчита разнообразни културно-политически и социално-икономически аспекти на глобалната и регионалната политика. Разграничаването на обективно съществуващи геополитически закономерности и субективно декларирани геостратегически интереси е важно условие за получаване на безпристрастен анализ. Пример за обективно съществуваща геополитическа закономерност е вечното противостоене между Изтока и Запада, което е относително неподвластно на субективни фактори.

Важна част от спецификата на класическата геополитическа теория е фактът, че в нея не всички големи сушеви ареали от географската карта се определят като Големи пространства. Географското положение, формата и големината на територията имат значение, но то не е решаващо. Хронологичният подход, величината на

културно-политическото излъчване, енергията на цивилизационното послание са не по-малко важни критерии в това отношение. Общ знаменател за Големите пространства, независимо от техния териториален, демографски или стопански потенциал, е, че те не са само резултат от историята, а инициират историческите събития.

Като Големи пространства в геополитическата структура на света традиционно се определят Северна Америка (начело със САЩ), Западна Европа, Средна Европа (Mitteleuropa, начело с Германия), Евразия (наричана още Хартланд, Географска ос на историята, бивш СССР или Русия), Източна Азия (някога начело с Япония, като днес лидерството постепенно преминава към Китай), Индия, Иран и Арабския свят. За спецификата при пространственото структуриране на света говори фактът, че към съдържателната същност на понятието Голямо пространство не се включват такива големи региони от картата на света като Африка на юг от Сахара, Южна Америка или Австралия. От геополитическа гледна точка те са резултат от историческото развитие на Големите пространства.

Така представената макроструктура на геополитическото пространство трябва да се разглежда условно, тъй като е следствие от въздействието на динамични фактори и с времето постепенно може да търпи краткосрочни или дългосрочни, цялостни или частични трансформации. В това отношение могат да се посочат няколко примера. Най-типичният от тях се отнася за Северна Америка, която възниква като резултат от развитието на Западна Европа, но днес предопределя развитието на историческите процеси във всички останали региони. Друг пример е съвременното геополитическо обединение на Северна Америка, Западна и Средна Европа и част от Югозападна Европа под формата на военно-политическия алианс НАТО. Трябва също да се посочи, че основен критерий за дефинирането на качествените характеристики на Големите пространства е не само днешната им военно-политическа или икономическа мощ. Като основополагащо в това отношение може да се посочи и значимо културно-политическо излъчване, чиято енергия играе роля за световното развитие както в миналото, така и днес. Типични примери в това отношение са Индия и Иран.

Условия за динамични трансформации на глобалното пространство в перспектива, изразяващи се под формата на стратегически обединения от нов тип между Големи пространства или появата на нови лидери в тях, са възможни под натиска на успоредно протичащите процеси на глобализация и регионализация на световното развитие.

След рухването на “желязната завеса” светът се озова в един съвсем нов политически модел, характеризиращ се с монополярност, доминиран от една велика сила – САЩ. Постепенно хегемонията на Вашингтон сред съюзниците му се засилва до такава степен, че САЩ престават да се съобразяват с позициите дори на доскорошните си най-близки съюзници. Според Мария Чавдарова в началото на XXI век САЩ рязко negliжират многостранността и наблягат върху военната си сила и превъзходство¹ (политика на Буш). След 11.09.2001 г. светът окончателно преминава в монополярния свят, характеризиращ се с американската глобализация, където в центъра на света са САЩ и техните геостратегически интереси.

Една от традиционно водещите цели на Северна Америка е да препятства формирането на силни алтернативни Големи пространства в Евразия. САЩ имат перспектива за реално световно господство само в случай, че се блокира мощта на тези пространства и се тушира възможността за геополитическата им реализация чрез създаването на обединения между тях.

Главна цел на американската геополитика в XXI век е запазване на световното лидерство чрез нови завоевания в евразийското пространство². За целта целият военен и политически арсенал на САЩ е впрегнат в усилията за налагането на контрол и запазването му върху стратегически точки и пространства като Персийския залив и Балканите.

Големият геополитически и енерго-стратегически интерес, който представляват днес Албания, Косово, Македония и страните от Черноморския басейн (включително и България), отдавна е калкулиран в стратегическите сметки на САЩ. Именно той обяснява американската подкрепа за Албания, където ще бъде завършващият участък на бъдещия петролопровод, който ще доставя до бреговете на Адриатическо море каспийски петрол (проектът АМБО). Контролът върху енергийните източници и транзитните трасета на петрола и природния газ в днешно време е властовият фактор, който позволява на Вашингтон да упражнява контрол върху целия свят.

Напоследък освен Русия – традиционния противник на политиката за световна доминация на Вашингтон, на световната външнополитическа сцена излизат три нови зараждащи се суперсили – Китай, Обединена Европа и Индия. И докато противопоставянето на САЩ срещу Русия и Китай е логичен геополитически императив, то все по-задълбочаващите се противоречия между ЕС и САЩ изглеждат

¹ Чавдарова, Мария; “Еднополюсен и полицентричен свят”; сп. “Международна политика” кн. 2; Благоевград, 2006 г.; с. 73.

² Панарин, Игор; “Доктрината на новата Евразия”; сп. “Международна политика” кн. 4; Благоевград, 2005 г.; с. 95.

смушаващи от гледна точка на дългогодишното сътрудничество на страните от Западна Европа с Щатите в рамките на НАТО.

Повечето анализатори смятат, че добрите отношения между ЕС и САЩ са от фундаментално значение за глобалната стабилност. Така ли е обаче в действителност? Възможно ли е трансатлантическите отношения да не се влияят от големите промени на основополагащите геополитически платформи – като краха на комунизма, възхода на Китай или новите заплахи пред световната сигурност.

Днес трансатлантическите отношения са в дълбока криза, до голяма степен заради американската интервенция в Ирак и новата едностранна политика, възприета от администрацията на Буш като модел на американското лидерство в света.

Разногласията между ЕС и САЩ непрекъснато нарастват, засягайки както ключови политически и стратегически, така и икономически и социални проблеми. Едно от най-сериозните противоречия е свързано с глобалното ръководство и ролята, която двата бряга на Атлантика отреждат на ООН и на другите международни институции. В Европа се надига вълна на антиамериканизъм (или по-скоро на съпротива срещу политиката на сегашната републиканска администрация), а САЩ не крият огорчението си от поведението на европейците (и най-вече от това на Франция преди Саркози и на Германия). В същото време ЕС не разполага със сериозна стратегия за бъдещото развитие на отношенията с единствената на планетата свръхдържава, а съществуващите днес евро-американски структури (ЕС-САЩ) не предоставят особени възможности за сериозно обсъждане на съществуващите противоречия.

Освен това на преден план излизат американско-европейските противоречия относно ядрената програма на Ислямска република Иран. Европейците (включително руснаците) се придържат към тезата, че диалогът с Техеран следва да продължи, особено в икономически план, за да не се дестабилизира окончателно Близкият изток, вместо иранските ядрени обекти да бъдат унищожени с удари от въздуха.

Горчивият опит от Ирак принуждава американската администрация да се съобразява с популярността на идеята за многополюсния свят и да се опита да легитимира възможните си бъдещи силови действия срещу режима на аятоласите, получавайки подкрепата на съответните международни институции. В сегашната ситуация обаче нито ООН, нито ЕС, нито дори НАТО, където Вашингтон продължава да доминира, не демонстрират особено желание да поемат отговорността за последиците от американския твърдолинеен подход в борбата с международния тероризъм. Още повече, че резултатите от нея съвсем не са еднозначни, а в редица

случаи действията на САЩ имат по-скоро обратен ефект. Да не говорим, че в Европа изпитват панически страх от изостряне на напрежението в регионите, разположени в непосредствена близост до Стария континент.

На свой ред Съединените щати са крайно раздразнени от намерението на Брюксел да отмени ембаргото на военните доставки за Китай, както и от растящата самостоятелност на европейците във военната област, в частност, разработването на европейската система за геопозициониране “Галилео”, позволяваща на ЕС да се откаже от услугите на аналогичната американска система, действаща в момента.

С разширяването на Европейския съюз и нарастването на геополитическото му значение той поема все повече отговорности за гарантирането на сигурността в съседните му региони. По принцип Съединените щати поддържат този процес, подчертавайки в същото време важната роля на НАТО, макар че от гледна точка на повечето европейци алиансът прогресивно губи значението си. В същото време е налице задълбочаващо се различие между това, как Америка вижда собственото си морално лидерство и европейската гледна точка, според която САЩ са прекалено концентрирани върху проблемите на “държавите парии”, или разпространението на оръжията за масово поразяване.

Ключовата роля на САЩ и ЕС в глобалната система не предизвиква съмнение. Те доминират в световната търговия и предоставят основната част от икономическата помощ и техническото съдействие за развиващите се държави. На тях се падат и 70 % от разходите за въоръжаване на планетата. САЩ и ЕС успешно действаха съвместно на Балканите и в редица други региони. Но добрите трансатлантически отношения не са нещо, което може да трае вечно. Налице са фундаментални противоречия по проблемите на Близкия изток, в областта на международното право, както и по възприетите от САЩ и ЕС икономически и социални модели. Разбира се, ще се запазят определени сфери, в които Америка и Европа ще продължат да действат заедно като приятели и партньори. Но ще се появят и такива, в които те ще се изявяват като съперници. Което пък означава, че САЩ ще престанат да бъдат основния притегателен център за ЕС и занапред Европа ще сътрудничи активно и с други стратегически партньори – например с Русия и Китай, а също с Канада, Индия и Япония.

Енергийната зависимост на Западна и Централна Европа е очевидна. Петролните запаси в Северно море бързо се изчерпват и все по-голяма част от необходимите енергоносители ще бъде доставяна отвън, а що се отнася до газта – най-вече от Русия. Интересът на водещите държави от т. нар. “Стара Европа” е да работят съвместно с

Русия за формирането на нов многополюсен свят, като алтернатива на еднополюския модел, лансиран от Съединените щати след края на студената война. В същото време, резултатите от последното посещение на Джордж Буш в Европа сочат, че въпреки опитите на Вашингтон да възроди евроатлантическата солидарност и да укрепи връзките от двете страни на Атлантика, доскорошните му европейски съюзници не демонстрират необходимата готовност за това.

Терористичните атаки от 11 септември фундаментално промениха САЩ, но не оказаха подобно въздействие върху Европа. За първи път от Пърл Харбър насам Америка се почувства уязвима. Буш моментално обяви “война на терора” и националната сигурност автоматично излезе на първо място както във вътрешната, така и във външната политика на страната.

ЕС реагира мълниеносно на събитията: бе постигнато съгласие за въвеждането на общоевропейски заповеди за арест, прие се общо определение на понятието “тероризъм”, съгласуваха се нови юридически инструменти за борба с него, предприеха се мерки за разкриване и ликвидиране на източниците на финансиране на терористите и усилване на мерките за сигурност във въздушното пространство. Подкрепа получи решението на САЩ да атакуват талибаните в Афганистан.

Надеждите на европейците, че събитията от 11 септември ще повлияят върху враждебното отношение на Америка към многостранния подход по основните международни проблеми обаче не се оправдаха. Още в началото на 2002 разногласията между ЕС и САЩ се излявиха с пълна сила: мнозинството европейски правителства се дистанцираха от тезата на американския президент за “оста на злото” и открито провъзгласената от него доктрина за превантивните удари. Много европейски политици не крият съмнения си за това, доколко победата над тероризма и изкореняването му са възможни само с военна сила. Докато САЩ обявиха “война на терора”, Старият континент предпочете формулировката “борба против тероризма”. Американците обвиняват Европа, че не отделя необходимото внимание на отбраната си, подчертавайки огромната разлика във военните възможности на САЩ и на ЕС. Тези спорове, особено заради американските законодателни актове срещу Куба и Иран, тровят американско-европейските отношения през последните години. Колкото и да е странно, през въпросния период между САЩ и ЕС не бе проведена нито една среща на най-високо ниво, на която да се обсъди характерът на новите заплахи за сигурността и спецификата на действията за преодоляването им. Вместо това се публикуваха безброй комюникета и заявления, в които двете страни се призоваваха взаимно към “борба с

тероризма и решаване на проблемите с разпространението на оръжията за масово поразяване”.

По време на студената война наличието на общи интереси и ценности между Европа и САЩ се смяташе за очевидно. Двете страни споделяха привързаността си към демократичните институции, либералните ценности, човешките права и регионалната стабилност. Имаха общ подход за изграждането на отворена система на световната търговия, свободен достъп до световните запаси от енергийни ресурси и предотвратяване разпространението на оръжия за масово поразяване. Днес обаче мнозина се съмняват дали Европа и Америка все още са обединени около едни и същи ценности: налице са остри разногласия по въпроса за смъртното наказание и свободното носене на оръжие от гражданите, за използването на сила в международните отношения, за здравеопазването, а също по отношение на социалните и икономически модели.

Истинското предизвикателство, което епохата поставя пред САЩ и ЕС, е да се опитат по-добре да разберат интересите и проблемите, вълнуващи другия, и съвместно да наложат спазването на правилата на международното право на планетата. Хавиер Солана също разкритикува визията за света на американските неоконсерватори. Всъщност след 11 септември Буш-младши раздели света по линията между “доброто” и “злото”, поставяйки пред останалите страни въпроса “дали сте с нас, или сте против нас?”.

В САЩ всъщност липсва някаква единна позиция спрямо ЕС. Както и преди има американски политици, подкрепящи разширяването на ЕС и задълбочаването на вътрешната му интеграция. Има обаче и такива, които предпочитат само разширяването и особено включването на Турция. Други пък се отнасят скептично към самата възможност за съгласувана външна политика на ЕС. В същото време расте броят на онези, които смятат, че появата на единна европейска политика едва ли ще отговаря на американските интереси. Във връзка с това те напомнят за проблемите, с които САЩ се сблъскват винаги, когато ЕС съумява да действа от единни позиции, и смятат, че външната политика на Америка трябва да се ръководи от принципа “разделяй и владей”.

Ето защо, когато Европа започва все по-открито да се противопоставя на САЩ, американците реагират вероятно по-остро, отколкото би трябвало. От друга страна обаче, поведението на Франция и Германия по иракския въпрос действително шокира много американци. И преди е имало противоречия по отношение на тактиката, а от време на време – дори и стратегически противоречия, но никога отделни европейски правителства не са атакували фундаменталните принципи на американската политика. Проблемът често се представя

като процедурен въпрос. Но в случая не става дума за процедура, а за същността на нещата. Никак не е ясно, дали въобще е възможно да се възроди усещането за трансатлантическа общност. Това е въпрос, на който трябва да отговорят от двата бряга на Атлантика. Предишният модел на трансатлантическите отношения от ерата на студената война е прост: той се основава на презумпцията, че Европа трябва да стане по-силна, т.е. да се обедини, за да поеме част от бремето на Америка. Днес виждаме европейците да изразяват собствена визия за нещата. Въпросът е дали Европа може да се утвърди като самостоятелен геополитически субект, противопоставяйки се на САЩ. Тъкмо това тревожи повечето американци, които са ангажирани с проблема.

От казаното дотук следва, че ЕС трябва да предприеме повече усилия, за да убеди САЩ, че Европа не се обединява в ущърб на Америка. В същото време Европейският съюз трябва да си търси други партньори, споделящи собствената му визия за световния ред и стремежа да се действа въз основа на международното право.

Отчитайки значението на трансатлантическите отношения за целия останал свят е особено важно те да се основават на зряла и обективна оценка на взаимните интереси. Наистина, разгорещената риторика от периода преди войната в Ирак напоследък сякаш започва да спада. Необходимо е обаче двете страни да престанат да си разменят обиди и да се държат занапред като отговорни партньори. Днес основният въпрос е, дали Америка е заинтересована от една обединена Европа, както и каква Европа всъщност биха искали да видят във Вашингтон. Другият въпрос, който очевидно си задават много хора от Централна и Източна Европа, е как страните им ще могат да балансират между желанието да поддържат приятелски връзки със САЩ и умерената враждебност, която демонстрират към Америка такива ключови европейски държави като Германия и Франция. Всъщност, може би е пресилено да се твърди, че последните две страни са враждебно настроени към Съединените щати, но поне в очите на източноевропейците нещата изглеждат така. При всички случаи е налице определено напрежение между Париж и Берлин, от една страна, и Вашингтон – от друга. Което несъмнено е проблем за страните от Централна и Източна Европа, които искат да бъдат част от Европа, без обаче да се разграничат от Америка.

Използвана литература:

1. Александров Евгени; “Речник по международни отношения”; София 2001 г.
2. Величков Йордан; “Американската външна политика 1990-2005”; София 2005 г.

3. Кенеди Пол; “Възход и падение на Великите сили”; София 2003 г.
4. Панарин, Игор; “Доктрината на новата Евразия”; сп. “Международна политика” бр. 4; Благоевград, 2005 г.
5. Проданов Васил; “Contra и pro “Сблъсъкът на цивилизациите””; сп. “Международна политика” бр. 2; Благоевград, 2007 г.
6. Хънгтингтън, Самюъл; “Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред”; София, 1999 г.
7. Чавдарова, Мария; “Еднополюсен и полицентричен свят”; сп. “Международна политика” бр. 2; Благоевград, 2006 г.